

bu okullarda müslüman çocuklarının İslâmî eğitimine sınırlı da olsa bir katkı sağlanmakta, ancak asıl İslâmî eğitim camilerde verilmektedir.

Liberya, XIX. yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan köleliğin kaldırılmasına yönelik çalışmaların sonucunda ortaya çıkan bir devlettir. 1816'da kurulmuş olan The American Colonization Society adlı örgüt, köleliğin henüz yasaklanmamasına rağmen sayıları gittikçe artan âzatl köleleri Afrika'ya geri göndermek amacıyla faaliyete geçti ve 1822'de 181 kişilik ilk Amerikalı zenciler grubunu Cape Mesurado sahil kesimine yerleştirmeyi başardı. Bu ilk yerleşme bölgesine "liberty" (özgürlük) kelimesinden hareketle Liberya, burada teşekkül eden şehre de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı James Monroe'ya izâfeten Monrovia adı verildi. Örgüt daha sonra kıyı boyunca Monrovia'nın güneydoğusuna doğru başka merkezler de kurdu. 26 Temmuz 1847 tarihinde ilân edilen Liberya Cumhuriyeti 1857'de, Palmas Burnu yakınındaki aynı şekilde oluşturulan âzatl köle bölgesi Maryland ile birleştirildi. Önceleri Liberya'ya Amerika'daki bütün zencilerin gelip yerleşeceği umuluyordu; fakat bu gerçekleşmedi ve buraya 1920'lere kadar sadece 20.000 civarında göçmen yerleşti. Ayrıca Amerika'dan gelenlerin yerli kabilelerle kaynaşması mümkün olmadı; bu zenciler Batılı sömürgeciler gibi yerli zenciler üzerinde otorite kurdular ve arazilerini ellerinden aldılar. Afrika'nın hızla sömürgeleştirildiği bir dönemde Liberya'nın bağımsızlığını koruyabilmesi de kolay olmadı, ülkenin bir kısım toprakları İngiltere ve Fransa tarafından işgal edildi; günümüzdeki sınırlar son şekliyle ancak 1910 yılında belirlenebildi.

Afrika'nın ilk tek partili ülkesi olan Liberya'da 1869'da Amerikalı göçmenlerce kurulan True Whigs Party 1871'den itibaren bir asırdan çok iktidarda kaldı. 1871'den 1925'e kadar özellikle İngiltere'nin etkisi hissedilen Liberya'da daha çok Avrupa şirketleri faaliyet gösterdi. Ancak Amerikan Firestone Tire and Rubber Company'nin 1926'da hükümetten kopardığı bir dizi tâvizle ülkeye gelmesi Avrupalıların etkisini sona erdirdi. Bu şirket Liberya'yı Amerika Birleşik Devletleri için büyük bir lastik üretim bölgesi haline getirdi. II. Dünya Savaşı sırasında ülkedeki kauçuk ağacı dikiminin artması ve limanlarının Amerika ile Asya arasındaki ulaşımında önemli rol oynaması Liberya'nın

Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlaşmasını sağladı. 1942'de iki devlet arasında imzalanan bir savunma antlaşmasından sonra Amerikan birlikleri ülkeye geldi. Liberya ordusunun eğitimi Amerikalı subaylara bırakılırken Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin finanse ettiği modern liman, karayolları, havaalanı ve santral gibi tesislerin inşası da Amerikan şirketlerine verildi; arkasından yeni seçilen devlet başkanı William S. Tubman müttefiklerin safında yer alan Liberya'nın 27 Ocak 1944'te savaşa girdiğini açıkladı.

1944'ten 1971'e kadar aralıksız devlet başkanlığı yapan Tubman, izlediği "birleşme" ve "açık kapı" siyasetleriyle bir yandan Amerika'dan gelen zencilerle yerliler arasındaki ayırımı ortadan kaldırarak kaynaşmalarını hedeflerken bir yandan da yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye önem verdi. Bu arada bazı Amerikan şirketlerine işletme imtiyazları tanıması ülke ekonomisini Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi altına soktu ve bu durum yerli halkın aleyhine bir sonuç doğurdu. Başkan Tubman'ın ölümünden sonra yerine geçen William R. Tolbert genelde onun politikasını sürdürdü ve dünya piyasalarında kauçuk ve demir fiyatlarının düşmesi sebebiyle sarsılan ülke ekonomisini dışarıdan sağladığı borçla ayakta tutmaya çalıştı. Ancak ülkede özellikle Amerikalı zencilerin hegemonyasından kaynaklanan büyük bir huzursuzluk ve yer yer ayaklanmalar başladı. Sonuçta ordu müdahale etti (12 Nisan 1980) ve iktidar, başçavuş Samuel K. Doe başkanlığında astsubaylarla erlerden oluşan The People's Redemption Council'in eline geçti. Bu olay, Amerikan kökenli Liberyalılar'ın ülke kurulduğundan beri devam eden egemenliğinin sonu oldu. Konseyce hazırlanan yeni anayasa Temmuz 1984'te kabul edildi ve Ekim 1985'teki seçimlerde Doe devlet başkanlığına seçildi. Doe giderek kötüleşen ekonomiyi düzlüğe çıkaramadı; özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan borçlar ülke ekonomisini zor durumda bıraktı. Bazı maden ocaklarının ve kauçuk dikili alanların kapatılmasıyla işsiz kalan kitlelerin memnuniyetsizliği yoğun gösterilere yol açtı. 1980'li yılların sonlarına doğru iktidara karşı muhalefet giderek güçlendi ve Ocak 1990'da ülkenin kuzeydoğusunda silâhlı çatışmalar başladı. Kabile savaşlarına dönüşen çatışmalar sebebiyle 500.000'e yakın Liberyalı komşu ülkelere sığındı; Batı Afrika Devletleri Ekonomik Örgütü'ne bağlı olarak kurulan barış gücü çatışmaları önleyemedi.

İsyancılar Prince Y. Johnson'un taraf-tarları 9 Eylül 1990'da Doe'yu öldürünce ülke tam bir kaosa sürüklendi. Şubat 1991'de ateşkes ilân edilerek ulusal bir konferans düzenlendi ve Amos Sawyer geçici cumhurbaşkanı seçildi. Fakat bu defa da Sawyer, Johnson ve diğer isyancı grubun lideri Charles Taylor arasında iktidar mücadelesi başladı. Yedi yıl boyunca süren iç çatışma 1996'da sona erdi, başkanlık ve meclis seçimleri yapılarak ülkeye sükûnet sağlandı.

BİBLİYOGRAFYA :

J. D. Page, *A History of West Africa*, Cambridge 1969, s. 120-121; E. Sik, *The History of Black Africa* (trc. S. Simon), Budapest 1974, III, 141-144; Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977, s. 295-304; C. Clapham, "Liberia", *Africa South of The Sahara* 1988, London 1987, s. 590-607; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1984, s. 107, 179-180; Seyyid Abdülmeccid Bekir, *el-Ekalliyâtü'l-müslime fi İfrîkiyâ*, Mekke 1985, s. 286-294; R. Hallett, *Africa Since 1875*, New Delhi 1989, s. 402-404; Aydoğan Köksal, *Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 1999, s. 215-219; T. W. Shick, "A Quantitative Analysis of Liberian Colonization From 1820. to 1943 With Special Reference to Mortality", *JAfr.H*, XII/1 (1971), s. 49-59; D. N. Syfert, "The Liberian Coasting Trade, 1822-1900", a.e., XVIII/2 (1977), s. 217-235; "Muslims in Liberia", *JIMMA*, XII/1 (1991), s. 274-277; R. Cornevin, "Liberia", *ELP* (Fr.), V, 758-759.

DAVUT DURSUN

LİBREVİLLE

Batı Afrika ülkelerinden
Gabon'un başşehri
(bk. GABON).

LİBYA

(ليبيا)

Kuzey Afrika'da bir ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Kapladığı alan bakımından Afrika'nın Sudan, Cezayir ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden sonra dördüncü büyük ülkesidir. Kuzeybatıda Tunus, batıda Cezayir, güneyde Nijer ve Çad, güneydoğuda Sudan, doğuda Mısır ile komşu olan, kuzeyde Akdeniz'le kıyısı bulunan Libya'nın resmî adı el-Cemâhîriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Lîbiyyetü's-ş-ş-a'biyyetü'l-iştirâkiyyetü'l-uzmâ (Büyük Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhîriyesi), yüzölçümü 1.759.540 km², nüfusu 7.250.800'dür (2003 tah.).

Başşehir Trablus (Tripoli) (1.750.000 nüfus, 1998 tah.), diğer önemli şehirleri Bingazi (950.000), Misrâte (500.000), Züvâre (350.000), Hums (230.000) ve Sebhâ'dır (220.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Ülke topraklarının onda dokuzu çöllere kaplıdır. Bu geniş çöl alanında çöl tiplerinin hemen her çeşidine ait örnekler rastlanılır: Kayalık çölleri (hâmideler, en meşhuru el-Hâmidetü'l-hamrâ), çakıllı çölleri (serîrler, en meşhuru Tibesti serîri) ve daha yaygın olan kum çölleri (ergler, Murzuk [Merzûk] ergi) gibi. Ülkenin güneybatısındaki Fizan bölgesinde kum örtülerinin oluşturduğu hafif yükseltiler yaklaşık 160 km. uzunluğunda bir sıra meydana getirir. Libya'da çok sınırlı bir alanda yer alan dağlık kesimler, kuzeyde Sirte körfezinin doğusunda ve batısında Akdeniz kıyısı yakınında bulunur. Sirte körfezinin kuzeybatısında denize kadar uzanan Trablus dağları (Cebelitrablus) batıya doğru denizden uzaklaşır ve bu kesimde denizle dağlar arasına verimli Cefera ovası girer. Bu körfezin doğusunda bulunan kalker yapıları Cebeliahdar Akdeniz kıyısını çok yakından izler ve denizle dağlık kesim arasında sadece dar bir kıyı ovası bulunur.

Libya'da kıyıdaki dar bir kıyı şeridinde inhisar eden ve içeriye doğru fazla sokulmayan Akdeniz iklimiyle ülkede çok geniş alana yayılan çöl iklimi olmak üzere iki iklim tipi görülür. Trablus dağları ile Cebeliahdar'da yağışlar bollaşır. Bu kesimler-

de yıllık ortalaması 600 milimetreyi aşan yağışlar görülür. Güneye doğru iyice azalan yağışlar bazı kesimlerde 50 milimetrenin de altına düşer. Libya ikliminin en dikkat çekici özelliklerinden biri, yeryüzünde şimdiye kadar ölçülmüş en yüksek sıcaklığa bu ülkede rastlanmış olmasıdır. Trablus'un güneyindeki Azîziye'de 1922 yılında yapılan bir rasada göre termometre gölgede 58°'yi göstermiştir ki bu meteorolojik rekor ne bu ülkede ne de başka bir yerde aşılabilmektedir.

Akarsular bakımından fakir bir ülke olan Libya'da yer altı su şebekesi önem taşımakta ve bundan âzami derecede istifade edilmeye çalışılmaktadır. Yer altı suları kıyı kesiminde yüzeye çok yakındır ve kolay çıkarılabilmektedir. İç kesimlerdeki çöl alanlarında yer altı suyunun yüzeye çıktığı yerler vahaları oluşturur. Yer altı suyunun bol bulunduğu sahrâ bölgesinden sahildeki verimli arazileri sulamak ve başşehir Trablus ile diğer şehirlere içme suyu temin etmek için 1984 yılında başlatılan "Büyük Sun'î Nehir Projesi" büyük oranda tamamlanmıştır. Kıyı bölgelerinde "sebha" adı verilen suları tuzlu ve sığ göllere rastlanır.

İkliminin sonucu olarak doğal bitki örtüsü de fakirdir. Cebeliahdar'ın Akdeniz'e yani kuzeye bakan yamaçlarında ardıç ve sakız ağaçlarının ağırlıklı olduğu orman örtüsü vardır. Buradan güneye doğru gidildikçe bozkır (step) görünüşü hâkim olur. Daha güneyde ise hiçbir bitki örtü-

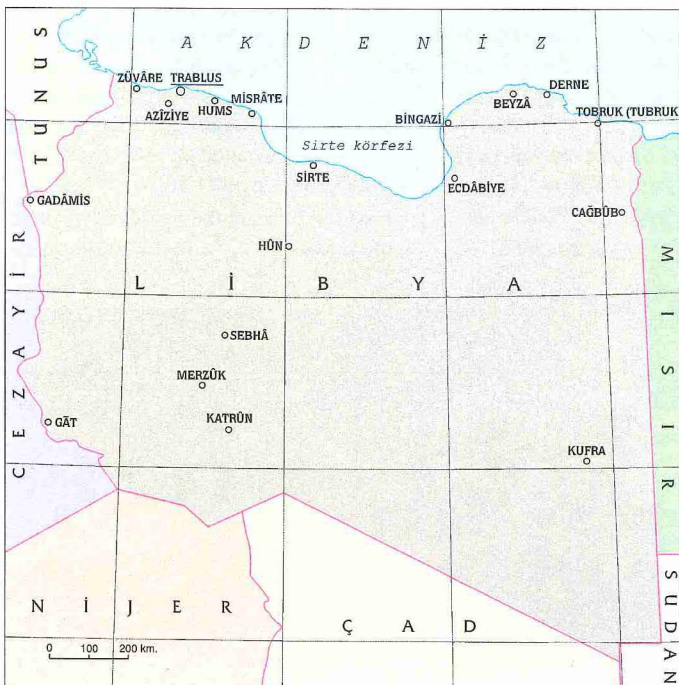
Resmî adı :	el-Cemâhîriyyetü'l-Arabîyyetü'l-Lîbiyyetü's-sa'biyyetü'l-İştirâkiyyetü'l-uzmâ (Büyük Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhîriyesi)
Başşehir :	Trablus
Yüzölçümü :	1.759.540 km²
Nüfusu :	7.250.800 (2003 tah.)
Resmî dini :	İslâm
Resmî dili :	Arapça
Para birimi :	Libya Dinarı (LD) 1 LD = 100 dirhem

sünün olmadığı mutlak çöllere geçilir. Bu mutlak çöl görünüşü vahaların bulunduğu yerlerde kesintiye uğrar.

Nüfusu seyrek bir ülke olan Libya'da nüfus yoğunluğu olarak kilometrekareye dört kişi düşer. Yalnız bu nüfus ülke yüzeyine çok düzensiz yayılmıştır. Nüfusun % 90'ından fazlası kıyı kesiminde toplanmıştır. Trablus ve Ahdar dağlarının nisbeten bol yağış alan yamaçları ile iç kesimlerdeki vaha sahaları da nüfus toplanma alanlarıdır. Resmî dili Arapça olan ülke nüfusunun % 97'si müslümandır.

Son dönemlere kadar Libya ekonomisinin temelini tarım, hayvancılık ve küçük el sanatları oluştururdu. Fakat günümüzde Libya ekonomisi denince ilk akla gelen ham petrol ve petrol ürünleri ihracatıdır. Bu durum, 1955 yılında ülkede petrol emarelerinin belirmesi ve 1959'da Sirte körfezinin güneyinde Zeltan'de ilk petrol kuyularının açılmasıyla başladı. Aynı yıl içinde yine denize çok uzak olmayan mesafede Raguba'da başka kuyular açıldı. Bu kuyular uzunluğu 160 kilometreyi bulan petrol boru hatlarıyla Akdeniz kıyısına bağlanınca üretim arttı. 1961'den 1968'e kadar beş büyük boru hattı daha devreye girdi ve boru hatlarının uzunluğu 400 kilometreyi aştı. 1967'deki Arap-İsrail savaşının ardından Süveyş Kanalı'nın kapanması Libya petrolünün önemini büsbütün arttırdı ve petrol ihracatı da beklenmedik bir hızla yükseldi (1999'da kişi başına düşen millî gelir 7000 dolar). Libya'da petrol yanında doğal gaz üretimi de gittikçe önem kazanmaktadır.

Libya'nın geleneksel ekonomik uğraşlarından olan tarım Cefera ovasında, dar kıyı kuşağında ve iç bölgelerdeki vaha-

Libya

larda yapılmaktadır. Tahıl türlerinden en fazla arpa, onu geriden izlemek üzere buğday ve çeşitli sebzeler yetiştirilir. Tütün, zeytin, portakal, vahalarda elde edilen hurma ve diğer meyveler, tarımdaki çeşitliliği sağlar. Hayvancılık olarak koyun, keçi ve deve dikkati çeker. Akdeniz kıyısında ve açığında yapılan balıkçılık da ekonomiye katkı sağlar.

Petrol sanayii dışında bir dönem ağır sanayie ağırlık verilmiş olup halen sanayi kuruluşları sigara, hasır, halı, sabun ve zeytinyağı üreten tesislerdir. Deri işlemeciliği eskiden beri önemlidir. Ulaşım 20.000 kilometreyi bulan karayolları ve sayıları on beş kadar olan havaalanlarıyla sağlanır. En önemli liman faaliyeti Trablus ve Bingazi şehirlerinde olup Mersâ el-Büreyka'da petrol terminali bulunmaktadır.

Petrol ülkesi olarak tanınmadan önceki yıllarda Libya ihracatında daima zeytinyağı satımı ilk sırayı alırdı. Günümüzde ihracatın % 90'dan fazlası petrole aittir. Petrol dışında zeytinyağı, hurma ve çeşitli meyveler, yer fıstığı ihracatı vardır. Dış ticaretinde aldığı mallar arasında çeşitli makineler, motorlu taşıtlar, demir, çelik ve dokuma dikkati çeker. Libya'nın ihracatı ve ithalatında ilk sırayı alan ülkeler İtalya, Almanya ve İngiltere'dir.

Libya'nın ilk yerli ahalisi olan Lîbîler hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte bunların Berberî Levâte'nin atası olduğu ileri sürülmektedir. Birçok medeniyete beşiklik eden Libya'yı Berberîler dışında Fenikeliler, Romalılar, Vandallar, Bizanslılar, yahudiler, Araplar, Zenciler, Tevârikler, Türkler ve Avrupalılar yurt edinmişlerdir. Berberîler Levâte (Berka'da), Hevâre (güneyde), Nefûse (Nefûse dağı) ve Zenâte adlı dört büyük kola ayrılır. Libya'nın ikinci kalabalık nüfusunu oluşturan Araplar, ilk fetih faaliyetlerine katılanlar dışında özellikle XI. yüzyılda Fâtımîler'in Yukarı Mısır'dan buraya gönderdikleri Benî Hilâl ve Benî Süleym kabilelerinin soyundan gelmektedir. Berberîler'in bir kısmı İslâm fethinden sonra dağlara ve çöllere çekilerek hem asıllarını hem dillerini korurken bir kısmı zamanla giyimlerini, âdetlerini ve dillerini terkedip Araplaşmışlardır. XVI. yüzyılın ortalarında Libya'yı idaresine alan Osmanlı Devleti zamanında buraya gönderilen Türkler'in Berberî, Arap ve Endülüs asıllı yerli kadınlarla evliliklerinden kuloğlu denilen bir nesil doğdu. Ayrıca XIX. yüzyılda Malta ve İtalya'dan Libya'ya gelenler de burada bir topluluk oluşturdu.

II. TARİH

Mısır'ın batısındaki bölgeye Libya isminin ilk defa Yunanlılar tarafından verildiği ve bunun Berberî Levâte kabilesinin adının değişiminden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Romalılar, bugünkü Tunus ve Libya'nın batısındaki toprakları içine alan bölgeye Afrika adını vermiş, Araplar bunu İfrîkiye olarak telaffuz etmişlerdir. Yine Araplar'ın Berka dedikleri Sirenaika (Cirenaica) bölgesinin adı Yunanlılar'ın kurduğu ve Siren (Cyrène) dedikleri şehrin isminden gelmektedir. Antik dönemde Sirtika (Syrtica) sahilinde kurulan Sabratha, Oea ve Leptis Magna adlı üç şehir için Tripolitaine tabiri kullanılmış, Araplar bunu da Trablus şeklinde söylemişlerdir. Lîbîler denilen bölge ahalisinin aslen Nil civarından, Etiyopya'dan, Arap yarımadasından geldikleri veya Akdeniz asıllı oldukları gibi farklı rivayetler de vardır.

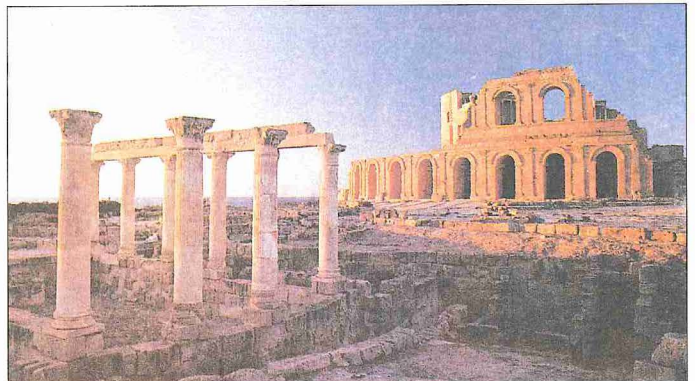
Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar. İlk defa milâttan önce XII. yüzyılda Fenikeliler Libya sahillerine ticarî amaçla gelmişlerse de hâkimiyetlerini milâttan önce IX. yüzyılda tesis etmişlerdir. Fenikeliler'in kurduğu ve büyük gelişme gösteren Trablus bölgesi milâttan önce V. yüzyılda Kartaca'ya bağlandı. Yunanlılar, Sirenaika'ya gelerek milâttan önce 630 yılında Siren şehrini kurdular. Ülkenin doğusu Mısır'ın etkisindeyken Trablus Tunus'la irtibatlıydı. Numidya Kralı Massinissa, II. Kartaca savaşının ardından Trablus bölgesini ele geçirdi. Romalılar milâttan önce 146'da Kartaca'yı yıktıktan sonra hâkimiyetlerini bütün Kuzey Afrika'ya yaydılarsa da Oea, Sabratha ve Leptis Magna'ya özerklik verdiler. Ancak milâttan önce 46 yılında Numidya'yı topraklarına katınca bu üç şehri Afrika adıyla bir federasyonda birleştirip Roma'ya bağladılar. O dönemde büyük gelişme gösteren bölge Roma'ya aylık 10.000 kan-tar zeytin yağı vergi veriyordu. Milâttan

önce 19'da İmparator Augustus zamanında Fizan ve Gadâmis Roma topraklarına katıldı. Sirenaika kısmen, milâttan önce II. yüzyıldan itibaren ele geçirildiyse de tamamı ancak milâttan sonra IV. yüzyılda imparatorluğa dahil edilebildi..

Leptis Magna'da doğan ve 193'te Roma imparatoru olan Septimus Sévêrus ve kendisinden sonra gelen imparatorlar Afrika eyaletine özel ilgi gösterdi. Milâttan sonra IV. yüzyılda tahrip edilen Leptis Magna, V. yüzyılda Giustiniano tarafından yeniden imar edilerek eyalet merkezi yapıldı. IV. yüzyılda gücü zayıflayan Roma'ya karşı isyanlar başladı ve Berberîler ayaklandılar. 366'da Leptis Magna ve Sabratha Romalılar'ın elinden çıkınca önemini kaybetti. Berberî saldırılarıyla iyice zayıflayan ülke 430 yılında Vandallar'ın işgaline uğradı. Bu istilânın Libya'yı iyice fakirleştirmesi Bizanslılar'ın işgalini kolaylaştırdı ve 535'te bölge Bizans hâkimiyetine girdi. Sahillerdeki önemli yerlerde ve kalelerde bir miktar asker bulunduran Bizanslılar, Berberîler'i kendi hallerine bırakıp yıllık belli miktarda vergi ödemeleri ve gerektiğinde asker desteği sağlamaları dışında herhangi bir şeye zorlamadılar.

Fenike, Kartaca, Yunan, Roma ve Bizans hâkimiyeti sırasında sahildeki önemli şehirlerle Afrika'nın iç bölgeleri arasında ticaret geliştirilerek yollar açıldı. Sabratha'dan başlayıp Gadâmis üzerinden Afrika içlerine giden yol yanında Oea ve Leptis Magna'dan başlayan ve Fizan üzerinden giden güzergâh daha işlek ve emniyetliydi. Sirenaika'daki Apollonia, Berka, Bêrénice ve Tocrâ şehirlerinin Çad, Kongo ve Habeşistan ile münasebetleri vardı. O çağlarda başlayan Afrika içlerinin fildişi, altın, deve kuşu tüyü, kıymetli taşlar, deri, abanoz ve esir ticareti XX. yüzyıla kadar devam etti.

Fetihten Osmanlılar'a Kadar. Hz. Ömer zamanında Amr b. Âs kumandasında Mı-

Trablusgarp'ın
70 km.
kuzeybatısında
Sabratha'daki
Roma
kalıntıları

sır'ı fetheden İslâm ordusu (21/642) Bizans hâkimiyetine son vermek üzere Libya ile Tunus'u içine alan bölgeye yöneldi. Önce Berka (Sirenaika) ele geçirildi ve Levâte kabilesi 13.000 dinar cizye vermek şartıyla yerinde bırakıldı. Amr b. Âs'ın Trablus'a, Ukbe b. Nâfi'in Fizan'a düzenlediği seferlerden sonra Mısır'a geri dönen müslüman orduları 24 (645) yılında Trablus'a yeni bir sefer düzenledi ve 26' (647) yeni Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in seferi sırasında Sübeytî-la'da Bizans Valisi Gregorios'u yendi. Bu savaşta İslâm ordusu 20.000, Bizans-Berberî ordu 120.000 civarında askerden oluşuyordu.

Hız. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mücadele sırasında (37/657) Berberîler ayaklandılar. Ernevî Devleti'ni kuran Muâviye, İfrîkiye'ye Muâviye b. Hudeyc kumandasında bir ordu gönderdi. Berberîler'i desteklemek üzere 30.000 kişilik bir Bizans birliği ve donanma geldiyse de Tunus'un kuzeyindeki liman şehri Benzert'i (Bizerte) fetheden (41/661) müslümanlar Trablus ve çevresini tekrar ele geçirdiler.

Ukbe b. Nâfi', Afrika'nın iç bölgeleriyle münasebetlerde önemli konumda olan Gadâmîs'i 42 (662) yılında aldı. Daha sonra Veddân kasabası ile Fizan'ın merkezi konumundaki Zevîle'yi fethedip kendisine karargâh yaptı. Fakat Libya dahil bütün Kuzey Afrika'nın müslümanlarca kesin olarak ele geçirilmesini sağlayan seferler, 49-55 (669-675) yılları arasında yine Ukbe b. Nâfi'in kumandanlığı zamanında düzenlendi. Ukbe 50 (670) yılında Kayrevan şehrini kurarak karargâhını buraya taşıdı. Bu döneme kadar müslümanlar karşılarında Bizans ordusundan çok Berberî kabilelerinden Hevvâre ve Levâte'yi buluyordu. Bu kabileler de müslüman olmaya başlayınca belli başlı şehirlere karargâhlar kuruldu. Ukbe b. Nâfi', Berberîler'den bir ordu teşkil ederek Kuzey Afrika'daki seferlerinde kullandı ve birçok başarı elde etti. Bu arada yeni Mısır valisi Mesleme b. Muhalled, Ukbe'yi İfrîkiye valiliğinden alıp yerine Ebû'l-Muhâcîr Dînâr'ı tayin etti (55/675).

Görünüşte İslâmiyet'i kabul eden Berberî reisi Küseyle b. Lemzem güçlü kumandan Ukbe'nin valilikten ayrılması üzerine İslâm'dan dönerek ayaklandı ve üzerine ordu gönderilip esir alındı. Bu sırada Ukbe, Yezîd b. Muâviye tarafından ikinci defa vali tayin edilince (62/682) Küseyle'yi yakalatıp kendisine ağır muamelede bulundu. el-Mağribü'l-aksâ'da ordusuyla se-

ferde iken Küseyle kaçarak kendisine katılanların başına geçti, Biskre'de Ukbe ile yanındaki 300 kişiyi pusuya düşürüp öldürdü (63/683). Zühayr b. Kays el-Belevî ve Ömer b. Ali el-Kureşî kumandasındaki İslâm ordusu da Kayrevan'dan Berka'ya çekilmek zorunda kaldı; Kayrevan Küseyle'nin kumandasındaki Berberîler'in eline geçti. 69 (688-89) yılında İfrîkiye valiliğine getirilen Zühayr b. Kays, Küseyle'nin üzerine yürüdü ve bu savaşta Küseyle öldürüldü. Bu arada Berka'yı işgal eden Bizanslılar'la yapılan savaşta Zühayr de hayatını kaybetti. Bu olayın ardından Kâhine adlı bir Berberî kadın İfrîkiye'nin iç kesimlerinde hâkimiyet kurdu. Bizanslılar da Kartaca gibi sahil şehirlerini zaptettiler. Zühayr'den sonra bir süre boş kalan İfrîkiye valiliğine 73'te (692) Hassân b. Nu'mân el-Gassânî tayin edildi. Berka ve Trablus'u tahkim eden Hassân Kayrevan'ı yeniden ele geçirdi ve Kartaca'yı Bizanslılar'dan geri aldı, ayrıca Benzert'i fethetti. Daha sonra Kâhine üzerine yürüdü ve yenilerek Berka'ya çekildi (77/696). Bu sırada Kartaca tekrar Bizanslılar'ın eline geçti. Halife Abdülmelik b. Mervân'ın içerideki karışıklıkları halletmesinden sonra yardım göndermesi üzerine Hassân Kâhine'nin üzerine yürüdü; Kâbis, Kafsa, Kastilya ve Nefzâve'yi itaat altına aldı, yapılan savaşta Kâhine öldürüldü (79/698). Kendilerine eman verilen ve İslâmiyet'i kabul eden Berberîler'le güçlenen Hassân Kartaca'yı geri aldı ve İfrîkiye kesin biçimde İslâm hâkimiyetine girmiş oldu. Hassân, denizden gelecek saldırılara karşı bir donanma oluşturmak amacıyla Tunus şehrini kurup bir tersane inşa ettirdi. O zamana kadar Mısır valilerine bağlı olan İfrîkiye valileri bu tarihten itibaren doğrudan halife tarafından tayin edilmeye başlandı.

Hassân b. Nu'mân'dan sonra İfrîkiye valisi olan Mûsâ b. Nusayr zamanında Kuzey Afrika'daki fetihler tamamlandı ve 88 (707) yılında burası Tunus ve Trablus'tan ibaret İfrîkiye, el-Mağribü'l-evsat (Cezayir) ve el-Mağribü'l-aksâ (Fas) adıyla üç bölgeye ayrılıp her birine âmiller gönderildi. İç işlerinde bağımsız olan Trablus âmilliği İfrîkiye eyaletine vergi ve asker gönderiyordu. Libya'nın diğer iki bölgesi olan Bingazi ve Fizan da idarî bakımdan Trablus'a bağlı görünmekle birlikte iç işlerinde serbest idiler.

Roma ve Bizans dönemlerinde kendilerine verilen imtiyazların Araplar tarafından kaldırılmasından rahatsız olan Ber-

berî kabilelerinden Hâricîliğin İbâziyye kolunu benimseyenlerin Trablus'a saldırarak burayı ele geçirmesi üzerine (123/741) İfrîkiye valiliğine tayin edilen Hanzale b. Safvân el-Kelbî onların üzerine yürüdü ve Karn mevkiinde Berberîler'i bozguna uğratarak (124/742) bölgedeki Berberî isyanlarını bastırdı.

Abbâsîler döneminde İfrîkiye'de ayaklanmalar devam etti. 140 (757) yılında Trablusgarp bölgesi İbâzîler'i tarafından imam seçilen Ebû'l-Hattâb el-Meâfirî önce Abbâsî âmilî Amr b. Süveyd'in elindeki Trablus'u, ardından Verfecûme Berberî kabilesinin elindeki Kayrevan'ı aldı. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un emriyle Mısır Valisi Muhammed b. Eş'as el-Huzâî'nin Avvâm b. Abdülazîz el-Becelî ve ardından Ebû'l-Ahvas Ömer b. Ahvas el-İclî kumandasında gönderdiği ordular Ebû'l-Hattâb'a yenilince Muhammed b. Eş'as 40.000 kişilik bir ordu düzenleyerek Ebû'l-Hattâb'ın üzerine yürüdü ve onu mağlûp ederek Trablusgarp ile Kayrevan'a hâkim oldu (144/761).

Daha sonraki yıllarda Berberîler'den Sufriyye Hâricîleri'nin reisi Ebû Kurre el-İfrenî'yi cezalandırmak için Ebû Ca'fer el-Mansûr'un gönderdiği Ağleb b. Sâlim, kumandasındaki ordu başarılı olamadığı gibi Ağleb de öldürüldü (151/768); İbâzîler önce Trablus'u, ardından Kayrevan'ı ele geçirdiler. Abbâsî halifesi, İfrîkiye valiliğine tayin ettiği Ömer b. Hafs, İbâzî imamı Ebû Hâtîm'e yenilince meşhur kumandanlarından Yezîd b. Hâtîm'i 60.000 kişilik bir orduyla bölgeye gönderdi (154/771). Abbâsî ordusuyla Nefûse dağı civarında karşılaşan Berberîler yenildi; reisleri Ebû Hâtîm el-İbâzî'nin öldürülmesinin (155/772) ardından Libya'da yeniden kontrol sağlandı.

Kuzey Afrika'da sonu gelmeyen ayaklanmalardan bunalan Halife Hârûnürreşîd, bölgede emniyet ve asayiş sağlamak amacıyla İfrîkiye valiliğine, veraset yoluyla çocuklarına geçmek üzere emirlerin'den Ağleb b. Sâlim'in oğlu İbrâhîm b. Ağleb'i tayin etti; böylece Ağlebîler hânedanının temelleri atılmış oldu (184/800). Ağlebîler devrinde Trablus'ta güvenlik sağlandığı için şehir gelişti. 196 (812) yılında İbâzî lideri Abdülvahhâb b. Abdurrahman'ın Trablus'ta çıkardığı isyanın sonunda iki taraf anlaştı ve Trablus'un sahil tarafı Ağlebîler'de kalırken iç kısımdaki batı tarafı Ağlebî hâkimiyetini tanımları şartıyla İbâzîler'e verildi. Mısır'daki Tolunoğulları Devleti'nin hâkimi Ahmed

b. Tolun'un oğlu Abbas babasıyla arası açılınca emrindeki askerlerle batıya yöneldi. Libya'daki Berka ve Lebde'yi ele geçirip Trablus'u kuşattı. Ağlebîler, Nefûse kabilesinin İbâzî şeyhi İlyâs b. Mansûr'dan aldıkları yardımla İbn Tolun'u mağlûp ettiler (267/881).

Libya ve Tunus'u 184-296 (800-909) yılları arasında yöneten Ağlebîler Devleti, Kûtâme kabilesinin de desteğini alan Şîi Ubeydullah el-Mehdî tarafından yıkılarak Fâtımî Devleti kuruldu. Bu dönemde Şîi ve Hâricî Berberîler arasındaki mücadele iyice arttı. Trablus ve Tunus Hâricîleri baş kaldırarak Trablus Valisi Mâknûn'u şehirden çıkardılar. 300 (913) yılında Fâtımî Halifesi Ubeydullah el-Mehdî'nin bunları cezalandırmak için oğlu Ebû'l-Kâsim'ın (Kâim - Biemrillâh) kumandasında gönderdiği ordu Hâricîler'i yendi ve onlardan 300.000 altın savaş tazminatı aldı. Ancak 332'de (943) Hâricî lideri Ebû Yezid en-Nükkârî'nin Fâtımîler'e karşı isyanı çok şiddetli oldu; Kayrevan'ı ve diğer bazı şehirleri Fâtımîler'den aldı. Birkaç yıl süren bu mücadeleden sonra Fâtımîler bölgede yeniden hâkimiyet kurdular.

Halife Muiz-Lidîhillâh, Fâtımîler'in başşehirini Mısır'a taşıırken Sanhâce kabilesinden Bulukîn b. Zîrî'yi İfrîkiye ve Mağrib'e vali tayin etti (361/972). Bölgede bazı şehirleri ele geçiren Bulukîn, karşı hareketleri bastırarak Fâtımîler'e bağlılığı korumaya çalıştı, 373'te (984) ölünce yerine oğlu Mansûr geçti. 391 (1001) yılında Trablus, Nefûse'nin desteklediği Fas'tan gelen Zenâte asıllı Benî Hazrûn'un eline geçti. Fâtımîler'e bağlılığını sürdüren Mansûr ve oğlu Bâdis'ten sonra Muiz b. Bâdis dönemi İfrîkiye'de Berberî hâkimiyetinin en geniş ve parlak devri oldu. Muiz bu gücüne güvenerek 440 (1049) yılında Fâtımîler'e karşı çıkıp Abbâsîler'e bağlandı ve bölgede Mâlîkî mezhebini yaymaya çalıştı. Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh, Zîrîler'i cezalandırmak amacıyla Yukarı Mısır'daki Benî Süleym ve Benî Hilâl kabilelerini Trablusgarp ve İfrîkiye'ye göç etmeleri için teşvik etti. Zîrîler hânedanının elindeki toprakları kendilerine verdiğini ve yaptıkları şeylerden dolayı cezalandırılmayacaklarını bildirdi. Kısa sürede bölgeye hâkim olan bu iki kabile İfrîkiye eyaletini aralarında taksim etti. Benî Süleym'e Berka, Benî Hilâl'e Trablus düştü. Berberîler'in büyük bir kısmı yurtlarını terkedip güneydeki dağlık bölgelere ve çöllere çekildi. Ordusu bozguna uğrayan Muiz, Kayrevan'a çekildiyse de ora-

da tutunamayarak (449/1057) Mehdiye'deki oğlu Temîm'e sığındı. Topraklarının büyük bir kısmını Benî Hilâl'e kaptıran Zîrîler'in hâkimiyeti Temîm b. Muiz zamanında (1062-1108) sahil şeridinde Sûse'den Kâbis'e kadar olan bölgeyle sınırlıydı. Bu tarihten itibaren daha çok sahil boyu ve Akdeniz'deki adalarla ilgilenen Zîrîler Ceneviz, Pisa ve Norman ordularıyla savaştılar. Zîrîler giderek güçlerini kaybederken Sicilya Kralı Ruggerio Normanno'nun 541 (1146) yılında gönderdiği ordu İfrîkiye'deki Zîrî hânedanına ve Libya'daki Benî Hazrûn iktidarına son verdi. Ancak Trablusgarp'ta altı ay kaldıktan sonra iç taraflardaki Araplar'la anlaşılan Berberîler'in saldırılarından emniyette kalamayacağını anlayarak idareyi ahalinin seçkinlerinden Yahyâ b. Matrûh'a bırakıp çekildi. 555 (1160) yılına kadar Libya'yı Sicilya adına yöneten Yahyâ b. Matrûh aynı yıl Mağrib'de kurulan Muvahhidler Devleti'ne bağlandı. Murâbitlar Devleti'nin kurucusu Yûsuf b. Tâşfîn'in soyundan gelen ve Mayorka adasının hâkimi olan Ali b. Gâniye, atalarının devletini yeniden diriltmek için Muvahhidler'le mücadeleye ederken Bağdat Abbâsî hilâfetine bağlılık belirterek yardım istedi. Bunun üzerine Selâhaddin-i Eyyûbî'nin yeğeni Takıyyüddin Ömer'in kölelerinden Şerefeddin Karakuş, emrindeki askerî birlikle Mısır'dan gelerek Fizan bölgesinde Hevâre asıllı Benî Hattâb'ın idaresindeki Zevîle'yi ele geçirdi; ardından çevredeki diğer bazı şehirleri ve Trablus'u zaptetti. 581'de (1185) Trablusgarp'a gelen Ali b. Gâniye Karakuş, Benî Hilâl ve Benî Süleym Arapları ile kurduğu ittifak sayesinde Tunus ve Mehdiye şehirleri dışında bütün İfrîkiye eyaletini ele geçirdi. Ali b. Gâniye birkaç yıl sonra ölünce yerine geçen kardeşi Yahyâ ile Karakuş arasındaki ittifak bozulunca bağımsız hareket ettiler. Yahyâ Cerîd, Kayrevan, Mehdiye, Trablus, Kâbis ve Tunus'u zaptetti.

Benî Gâniye ve Karakuş'a karşı verdiği mücadelede üstünlük sağlayan Muvahhid Hükümdarı Muhammed en-Nâsir, 603'te (1206-1207) Mehdiye ve Tunus'u alarak Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ebû Hafs'ı İfrîkiye'ye vali tayin etti. İfrîkiye bundan sonra Hafsîler'in idaresine geçti (625/1228). 723 (1323) yılına kadar Libya bölgesi Hafsîler hânedanına bağlı kaldı. Hafsîler'in iç karışıklıklar yüzünden zayıfladığı bu dönemde Trablusgarp'ta kısa zaman içinde yönetim birkaç defa el değiştirdi. Sonunda Hevâre'nin Zâkûga koluna mensup Sâbit b. Ammâr şehre

hâkim oldu, böylece Ammârîoğulları (Benî Ammâr) hânedanının temeli atıldı (727/1327). Sâbit'in ardından oğlu Muhammed, ondan sonra bunun oğlu Sâbit Trablus'u yönetti. 756'da (1355) Ceneviz Amiralî Philippo Doria Trablusgarp'ı ele geçirdi. Ancak beş ay sonra şehri Merînîler'e tâbi Kâbis ve Cerbe Emîri Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Mekkî'ye 50.000 miskal altın karşılığında sattı. Şehir bir müddet Ahmed el-Mekkî ve oğlu Abdurrahman'ın yönetiminde kaldı. Güneyde ise XIV. yüzyılda Fas'tan gelerek Fizan'da kurdukları Merzuk şehrini merkez yapıp bölgenin hâkimiyetini ele geçiren Evlâd-ı Muhammed, Kânim Sultanlığı'nı saldırılarıyla rahatsız etmeye başlayınca adı geçen sultanlık Fizan'ı aldı ve Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasına kadar burayı bir müddet idare etti.

Hafsîler'in 771'de (1369-70) Tunus'a yeniden hâkim olmaları üzerine, daha önce Ammârîoğulları'ndan kaçıp İskenderiye'ye giden Ebû Bekir b. Muhammed, Trablusgarp'ı tekrar ele geçirerek (772/1370-71) Benî Ammâr hânedanını yeniden kurdu ve Hafsîler'e bağlılık arzetti. Onan sonra gelen yöneticiler kendi içlerindeki çekişmeler yanında bazan Hafsîler'den bağımsız davrandılar, bazan onlara tâbi oldular. Şehir bu arada Sicilya kralının, ardından da Hafsîler'in eline geçti ve Ammârîoğulları hânedanına son verildi (803/1401). Bu dönem İspanyollar'ın burayı istilâsına kadar devam etti.

İspanyollar, Endülüs'teki müslüman şehirlerini birer birer ele geçirdikleri gibi güçlerini Kuzey Afrika'ya yönelterek buradaki şehirleri de zaptetmeye başladılar. 916 (1510) yılında Kastilyalı V. Ferdinand'ın Petro de Navarro kumandasında gönderdiği ordu Trablusgarp'ı Hafsîler'in elinden aldı, halkın bir kısmını kılıçtan geçirdi, geri kalanları da şehir merkezinden uzaklaştırdı. Şarlıken zamanında şehrin surlarını yükseltmeleri şartıyla ahalinin geri dönmesine izin verildi. 937'de (1530) burayı Malta şövalyelerine (İsbitâriyye) veren Şarlıken, üç yıl sonra Barbaros Hayreddin Paşa tarafından ele geçirilmesine engel olamadı (940/1533-34). Ancak tekrar şehre saldırıp burayı geri alarak hristiyan din adamlarına devrettiyse de Turgut Reis ve Kaptanıderyâ Sinan Paşa şehri 958 (1551) yılında onların elinden aldılar ve Osmanlı Devleti topraklarına kattılar. Evlâd-ı Muhammed'in elindeki Fizan ise 985'te (1577) Osmanlı hâkimiyetine girdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *Fûtûhu İfrîkiyye*, Tunus 1966, I-II, tür.yer.; Mehmed Muhsin, *Afrika Delili*, Kahire 1312, s. 58-76, 486; Ahmed Bek en-Nâib el-Ensârî et-Trablûsî, *el-Menhelû'l-'azb fî târihi Trablusgarb*, İstanbul 1317, s. 8-174; Hasan Sâfî, *Trablusgarb Tarihi*, İstanbul 1328, s. 4-39; Mehmed Nuri – Mahmud Naci, *Trablusgarb*, İstanbul 1330, s. 8-128; R. Mantran, “La Libye des origines à 1912”, *La Libye nouvelle rupture et continuité*, Paris 1975, s. 15-26; H. Gueneron, *La Libye*, Paris 1976; P. Audibert, *Libye*, Paris 1978; Mustafa Hoca, *Târîhu Fîzân: Merkezû'l-cihâdî'l-Libîn*, Trablusgarb 1979, s. 39, 52-86; Celâl Tefvik Karasapan, *Libya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1979, s. 12, 46-93; Sâlih Mustafa Miftâh el-Müzeyyenî, *Libyâ münzû'l-fethi'l-'Arabî hattâ intikâli'l-hâli-feti'l-Fâtîmiyye ilâ Mısr*, Bingazi 1994, tür.yer.; Aydoğan Köksal, *Afrika Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 1999, s. 352-354; R. G. Goodchild, “Byzantines, Berbers and Arabs in 7th Century Libya”, *Antiquity*, XLI (1967), s. 115-124; Mahmûd Ebû Savve, “Rû'ye cedîde li'l-fethi'l-İslâmî li'l-Libyâ”, *Mecelletü'l-Bûhûşî't-târihiyye*, VIII/1, Trablus 1986, s. 35-70; E. U., “Libye”, *ECIn*, IX, 993-995.

AHMET KAVAS

Osmanlı Dönemi. Osmanlılar'ın bugünkü Libya'yı içine alan ve Mağrib denilen Kuzey Afrika'ya ilgi duymaları XV. yüzyılın sonlarından itibaren başlar. Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinde Trablus, Misillâte, Misrâte, Berka, Tubruk, Sellûm limanlarının özellikleri ve tarihçeleri yer alır. 1510'da Trablus'un İspanyollar'ca işgalinden evvel o sularda amcası Kemal Reis ile birlikte bulunmuş olan Pîrî Reis'in, “Trablus halkı devletlü hünkâra bir kâğıt gönderip bir sancak beyi isterler” şeklindeki kaydından isteğin öncelikle yerlilerden geldiği anlaşılır. Orta Afrika'nın başlıca köle ve altın tozu ticaretini Akdeniz'e çıkış limanı olan Trablus İspanyol işgaliyle önemini tamamen kaybetmiş ve kervanlar başka İslâm limanlarına yönelmişlerdi. Özellikle Trablus'a 12 mil mesafedeki Tâcûrâ gelişme göstermişti.

1519'da Tâcûrâ'dan bir heyet İstanbul'a gelip kurtarılmalarını yeniden istedi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle Harem ağalarından Hadım Murad Ağa bir filo ve bir miktar askerle Tâcûrâ'ya yerleşti. İspanyollar'ın Malta şövalyelerine devrettikleri Trablus'un ülke içiyle ilişkisi azaldı. Osmanlılar'ın Batı Akdeniz'de ağırlıklarını iyice hissettirdikleri bir dönemde Trablus şehri Turgut Reis'in gayretleriyle 15 Ağustos 1551'de ele geçirildi. Şehir eski ticaretine ve zenginliğine kavuştu ve tekrar bölgenin merkezi oldu.

Bugün Libya adı altında toplanan Trablus, Bingazi, Fizan bölgeleri o dönemde nisbeten birbirlerinden ayrı olup son ikisi Trablus'a göre çok daha sınırlı bir nüfusa ve stratejik / ticarî öneme sahipti. Bingazi, Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasının ardından kendiliğinden kontrol altına girmişti. Fizan ise görünüşte bağımsız olmakla birlikte Trablus'taki yönetimi dikkate alıyordu. Kervan ticaretini tehdiye kalkıştığında hemen cezalandırılıyor, bunun dışında kendi haline bırakılıyordu. Bu geniş bölgede sadece birkaç yüz bin kişi yaşıyordu.

Osmanlı Devleti için Trablusgarb Ocağı'nın da içinde yer aldığı Garp ocakları birer üretim ve gelir kaynağı olmaktan ziyade imparatorluğun ve İslâm dünyasının savunmasında ileri karakol sayılıyordu. Deniz akıncılığı ve korsanlık esas faaliyet alanını oluşturuyordu. Bunda hırsıyanların karşı saldırısını önlemek temel amacı teşkil ediyordu. Ocaklar için tasarlanan işleyiş düzeninin de bu ileri karakol niteliğine uygun olması gerekiyordu. Yerlilerin örgütlenme ve savaşıklık düzeylerinin çok ilkel olması kadar denizcilik alanında da sınırlı bilgiye sahip bulunmaları sebebiyle gerekli kadrolar iki üç yıllık aralarla Anadolu'dan devşiriliyordu. Tamamen Türk kökenli olan yeniçeri ve levanter savaşılarında İstanbul'dan gelen emirlerle göre devletin destekçisi olmakla yükümlüydüler. Yerli halk İslâmî uygulamalarda serbestliğe kavuşmaktan ve kazançlarını yabancılara kaptırmamaktan dolayı memnundu. Bundan dolayı yeni düzen başlangıçta sorunsuz yerleşti. Ayrıca ilke olarak evlenmemeleri gereken yeniçerilerin yani ocaklıların yerli kadınlarla evlenmesinden doğan erkek çocuklarının “kuloğlu” adı verilen bir Türk-Arap karışımı nesil meydana çıkarması da kaynaşmaya önemli katkıda bulundu. Böylece oluşan toplumsal yapı dört tabakaya ayrıldı. Ocaklı denilen ilk tabaka büyük oranda Türkler'den ve az sayıda ihtidâ eden Avrupalı korsanlardan meydana geliyordu, bunlar bütün yönetim gücünü ellerinde bulunduruyorlardı. Etkenliğini XVII. yüzyılda hissettirmeye başlayan kuloğulları denilen ikinci tabaka ise şehrin surları dışındaki -daha çok göçebelerle ilgili güvenlikten ve vergileri toplamaktan sorumluydular. Üçüncü tabakayı oluşturan yerli müslüman halk reâyâ (haraç, öşür, zekât vermeye ve daha başka aynî-nakdî yükümlülüklerle tâbi olanlar) ve mahzen (şer'an muayyen vergilerden başka vergi ödemeyen, ancak hükümetin emrinde bazı

görevleri yerine getirmek için hazır bekleyenler) diye ikiye ayrılıyordu. Reâyâ daha çok şehirlerde ve şehir çevrelerinde vaharlarda yerleşmiş olanlardı. Mahzenler ise göçebe aşiretlerdi. Son tabaka olarak gayri müslimler özellikle İspanya'dan gelmiş yahudilerden müteşekkildi. İbn Galbûn'un tarihinde bölgeye Türk hâkimiyetiyle refah ve huzur ortamı geldiği, Turgut Reis'in beylerbeyliği yıllarında (1553-1565) Trablus şehrinin nüfusunun çok arttığı ve halkın zenginleştiği, yeni yönetimin İbn Nüveyr aşiretine bazı imtiyazlar tanıyarak çöl-sahil dengesini sağladığı anlatılır.

Libya, XVI. yüzyılın sonunda Akdeniz ile Atlas Okyanusu arasında beliren yeni ekonomik dengenin etkisiyle giderek çalkantılar içine düştü. İstanbul'dan gönderilen ve her üç yılda bir değiştirilen beylerbeylerinin yeni çözümler bulması kolay değildi. Sorunlara yerel çözümler arama gereği, beylerbeyilerle ocaklıların temsilcisi “dayı”lar arasında bir dengenin oluşmasına yol açtı. Geçici olduklarını bilen beylerbeyiler kenarda durmayı ve temelli icraatlara girişmemeyi tercih ettiler. Deniz akıncılığını da korsanlığı da İstanbul'dan gelen emirlere zaman zaman uymanın dışında dayılar istedikleri gibi yönlendirmeye giriştiler.

Tâcûrâ'da, Misrâte'de, Cebeliahdar ve Fizan'da çıkan iç karışıklıkların bastırılması gerektiğinde İstanbul'daki merkezî hükümetin her zaman yardımcı olamaması, durumu zaman zaman zorlaştırıyordu. Trablus, XVII. yüzyıl boyunca diğer iki Garp Ocağı ile birlikte deniz akıncılığının yanı sıra korsanlığı sürdürdü. Ancak dünya ekonomi merkezinin Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kaymış olması etkisini giderek artırdı. Bu sebeple bazan büyük sıkıntılar yaşandı, bazan da Girit savaşı döneminde olduğu gibi (1645-1669) korsanlıktan önemli kazançlar sağlandı. Daha yoğun ticarete geçme aşamasındaki İngiliz, Fransız, İspanyol hükümetleri, kendi gemilerini saldırıdan korumak için doğrudan dayılarla anlaşmalar yapmaya başlayınca Osmanlı merkezî hükümetinden tamamen kopmak söz konusu olmakla beraber ocağın başına buyruk hareketleri biraz daha arttı.

1711'de dayılığa gelen Karamanlı Ahmed Bey, Osmanlı Devleti'nin şekilde kalmış olan beylerbeyi gönderme uygulamasını sona erdirdi ve dayılığın babadan oğula kalması geleneğini başlattı. Karamanlı hânedanını kurarak bir tür sultan nâibi niteliğini kazandı. Osmanlı Devleti'ne bağ-